

ВИХОВАННЯ ДУХОВНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Аналізується проблема становлення духовної сфери дитини дошкільного віку. Подано характеристику творчості українських класиків у контексті виховання духовності дітей дошкільного віку.

Ключові слова: Духовність, дошкільний вік, українська література для дітей.

Проблема духовного виховання підростаючого покоління сьогодні відноситься до розряду глобальних. Всеохоплююча духовна криза, позначилась і на сучасній освіті, у змісті якої спостерігається світоглядний хаос, орієнтація на бездуховний інтелектуалізм, що негативно позначається на духовному і фізичному здоров'ї особистості дитини.

Поняття "духовність" набуває у педагогіці особливого значення, оскільки процес виховання дитини – це, по суті, є залучення її до цінностей культури задля її розвитку, вдосконалення, і потенційно, удосконалення довколишнього світу, суспільства. У зв'язку із цим постає завдання творчого переосмислення засобів виховного впливу на дитину, починаючи з раннього віку, бо, за справедливим висловом Януша Корчака, "реформи в житті дорослих слід починати в душах дітей" [3].

Ще на початку ХХ століття виховання духовності українські педагоги пов'язували з Біблією - "основним джерелом духовності", з народною культурою і рідною мовою (І. І. Огієнко). Виховання духовності дитини вбачали і через естетизацію особистості (особистісно-естетично-мистецька духовність (Я. А. Мамонтов); і через звернення до внутрішнього світу, сприйняття свого "Я" й розкриття його через різні засоби (О. Ф. Музиченко). Духовному світові особистості, що формується, надавав великого значення В.О. Сухомлинський. Конкретизуючи специфіку виховання духовності, видатний педагог опирався на діяльнісний підхід, який характеризує все життя дитини і є поштовхом для змін – фізичних, психічних, інтелектуальних, моральних, етичних, естетичних. Ці зміни, в залежності від віку, і визначають особливості духовної сфери дитини, її наповнення різними смислами [4].

Сучасні дослідження (С. Анісимов, І. Бех, Є. Бондаревська, Н. Бондаренко, І. Вавилова, Н. Крилова, О. Сухомлинська та ін.) засвідчують, що проблема виховання духовності вивчаються в різних напрямках. Науковий пошук українських педагогів звертається і до християнської традиції, і до зв'язків з естетичним вихованням, і класичної педагогічної спадщини. Аналіз різних підходів до визначення духовності, показав, що їх об'єднує те, що в змісті духовності як її серцевині вчені виділяють моральні цінності. Моральність є найбільш важливою складовою людської духовності, що знаходить прояв у таких якостях особистості, як добро, милосердя, гуманізм, свобода, любов, повага до ближнього тощо. Крім того, нарівні з моральними цінностями функціонують і розвиваються естетичні цінності. Водночас залишаються недостатньо вивченими питання, пов'язані із визначенням змістової сутності духовності дитини дошкільного віку; практикою використання української художньої літератури як ефективного засобу виховання духовності дошкільників.

Основною тенденцією дошкільного періоду дитинства є становлення основних особистісних якостей людини, формування основи її самосвідомості, її емоційної сфери, духовності. У старшому дошкільному віці дитина живе почуттями. Це сенситивний до яскравості, виразності предметів та явищ період, і завдання вихователя полягає в розвитку чуттєвої сфери дитини, виявленні взаємозв'язків мислення і почуттів. Як зазначає Н.Бондаренко, дитина старшого дошкільного віку частіше ідентифікує себе з об'єктом, який викликає яскраві емоційні реакції. Стосовно духовного розвитку старших дошкільників учена зауважує, що більш прийнятним буде визначення, згідно з яким "ідентифікація розглядається як акт інтерперсонального ототожнення, в якому переживання інших подані як власні. Процес інтеріоризації в цьому випадку може бути розглянуто як окремий механізм духовного розвитку, породжений і зумовлений діями механізмів наслідування, нормативної регуляції, ідентифікації" [1, 76]. На думку, Н.Бондаренко "духовна творчість дитини полягає в породженні нею нових форм дієвого ставлення до світу, нових зразків культури в процесі засвоєння творчого потенціалу людства. Дошкільний вік — це тільки початок формування взаємовідносин дитини з іншими людьми. У цей час ще можливо відкрити дитині світ душі іншої людини, не як суперника чи конкурента, а як особистості зі своїм світоглядом, почуттями, ідеалами, проблемами та труднощами. Дорослим, які оточують дитину в повсякденному житті, треба допомагати їй розпізнавати життєві реалії та будувати свою поведінку за нормами добра, милосердя, толерантності" [1, 82]. Оскільки любов, благодіяння, милосердя - це сфера прояву людського духу, то й дітей привчають до того, що ці чесноти мають виявлятися в їхньому житті щоденно і не повинні залежати від власних симпатій чи антипатій до інших. Вихователь має лише добирати адекватні засоби впливу на дітей, щоб пробуджувати вищі духовні почуття.

Одним із найбільш ефективних засобів виховання духовності дитини дошкільного віку ми вважаємо мистецтво слова, оскільки саме в ньому представлені ідеальні моделі високоморальної поведінки особистості та краси людського духу. У найкращих літературних зразках духовність людини розкривається в художніх образах, які викликають глибокі моральні та естетичні переживання, цим самим закладаючи фундамент духовності. Дитина, ототожнюючи себе, з яскравими героями, або подіями художнього твору, усвідомлюючи його текст і зміст здатна на емоційні переживання, співчуття. Все це сприяє вихованню духовності дошкільників.

Добираючи художні твори для читання дітям, слід пам'ятати передусім про їх художню цінність. Українська література для дітей багата на талановитих поетів і письменників. Твори Л.Глібова, Лесі Українки, О.Олеса, М.Рильського, П.Тичини, М. Познанської, Г.Бойка, Д.Білоуса, М.Вінграновського, І.Малковича та ін. вирізняються високим ідейно-художнім рівнем, що справляє сильний емоційний вплив на дитину, відображенням краси й довершеності

художньої форми рідного слова, що сприяє не тільки розвитку в дошкільників рідного мовлення, а й вихованню духовно-багатої особистості. Розглянемо можливість використання деяких творів видатних українських авторів, спрямованих на різнобічне виховання духовності дітей дошкільного віку, виходячи з того, що педагог добирає художній твір залежно від конкретних педагогічних завдань, які стоять перед ним.

Іван Франко вважав, що спочатку доцільно знайомити дітей з людськими взаєминами через казкові форми, бо "гола правда життя" може бути занадто болочною для них. Казка ж передасть дитині мудрий народний погляд на життєві конфлікти, оптимістичну віру в перемогу добра і правди. Сприймаючи казкових героїв, сміючись над ними або співчуваючи їм, дитина винесе звідси уявлення про людські чесноти, гідність і справедливість. Так, Заєць (казка "Заєць і Їжак") зазнає покарання за те, що боляче образив Їжака, посміявшись над його кривими ногами. Усвідомлюючи ідейну суть цієї казки, дитина починає розуміти просту духовну істину, відкриту їй автором: *"Ніколи не підіймай на сміх бідного чоловіка, хоч би се був простий, репаній Їжак"* [2, 142]. Казка "Лисичка і Журавель" подає багатий матеріал для проведення морально-етичної бесіди за своїм змістом. У ній викривається нещирість улесливої Лисички, яка привітно зустрічає кума, та, пригощаючи його, дбає тільки про те, щоб він менше з'їв. Моральне кредо "стався до інших так, як би ти хотів, щоб вони ставились до тебе", стає доступним дітям після читання цієї казки. У багатьох казках І.Франка сильний, хитрий і підступний звір зустрічається із слабким і чесним. Проте підступність завжди викривається, а хижак несе заслужену кару. Так, у казці "Вовк, Лисиця і Осел" чесний і довірливий Осел розгадує злі наміри противників і врятує своє життя, а злодії гинуть. Казка "Кролик і Ведмідь" закінчується перемогою лісової дрібноти над сильними і хижими мешканцями лісу. Розділяючи радість переможців, дитина дійде висновку, що завдяки єднанню, колективній мудрості можна захистити правду і справедливість. Морально-виховні ідеї закладені І.Франком і в казочки для наймолодших дітей ("Киця", "Ріпка"). Ці ідеї він поглиблює в душі християнської етики в казці – "Суд святого Николая". Ця казка навчає дітей уже не просто шанувати менших (як у "Ріпці") чи співчувати скривдженим (як у "Киці"), а безкорисливо допомагати нездоленим, немичним чи хворим.

Родинні читання, або читання в умовах дошкільного навчального закладу, дають дитині змогу подумки брати участь у житті персонажів, ставати на бік добрих і мужніх, жаліти скривджених. Важливо, щоб діти не просто "проковтнули" прочитане, а й пропустили його крізь себе. А для цього потрібно допомогти їм краще усвідомити поведінку героїв, переглянути й прокоментувати малюнки, загострити увагу на моральних якостях дієвих осіб. З цією метою використовують казки й оповідання Михайла Коцюбинського: "Про двох цапків", "Дві кізочки", "Десять робітників", "Івасик та Тарасик", "Чого ж вони зраділи?" У коротких казочках "Про двох цапків" та "Дві кізочки" автором чітко зображено такі негативні риси, як упертість, гордість та непоступливість, які порівнюються з позитивними – поступливістю й винахідливістю. У творах для дітей М. Коцюбинським дається непряма оцінка тих чи тих вчинків людей, народне розуміння таких моральних категорій, як добро і зло, упертість і поступливість, чесність і брехливість, працелюбність і ледарство.

Народні казки, як своєрідний засіб формування основ духовності дитини, привертала увагу Лесі Українки. Власні казки поетеса теж насичувала розкриттям важливих для неї духовних цінностей, які бажала передати дітям. Казки Лесі Українки для дітей відзначаються досконалістю композиції, динамічністю сюжету, майстерністю, багатством мови. Так, у казці "Біда навчить", цілком оригінальній за своїм сюжетом, але з усіма ознаками народних казок про тварин, викриваючи через образи птахів різні пороки, властиві людям, Леся Українка навчає дітей цінувати мудрість і досвід, жити в злагоді з іншими, і, що найголовніше – вірити в себе. Життя без мрії письменниця заперечує в казці "Метелик", в якій протиставляються образи Лилика і Метелика. Казка "Лелія" насичена фантастичними образами, незвичайними перетвореннями, здатними вразити уяву дітей. Казка сприяє вихованню естетичних смаків дитини, вчить її відрізняти красу справжню від штучної, навчає найголовнішому – бачити цю красу в простих людях праці, які під тягарем несправедливості, гніту, все ж таки зберігають здатність розуміти прекрасне.

В основі поетичного світовідчуття Олександра Олеся, лежить ідея гармонії всього органічного світу. Твори видатного поета збагачують внутрішній світ дитини, розвивають дитячу фантазію, навчають любити природу, рідне слово ("Ялинка", "Снігурі", "Вовчєня", "Рак-рибалка", "Над коліскою", "Весна, весна! Радійте, дітки...", "Роси, роси, дощику, ярину...", "Два хлопчики на ставочку", "Бджілка і зозуля" та ін.). Уміння поета створити потрібний настрій, а у творах для дітей він поєднаний із глибоким розумінням дитячої психології, одухотворення природи, використання народнопоетичних засобів: символів, епітетів, порівнянь – забезпечують глибокий ліризм творів О. Олеся.

Психологічною і філософською основою поетичної особистості Максима Рильського був віталізм, як любов до життя, як відчуття повноти життя, як доброта, як любов до Людини, і він вносив цей животворний струмінь у всі свої поезії для дітей: *"Хлюпоче синя річка – Ой річка, ой ріка! Юрба нас невеличка, зате ж бо гомінка! І співи тут, і крики, і радість тут, і сміх. А коло, як музики, – гурти пташок дзвінких. І кожна ж то співає, і кожна поклика: Ой небо, ой безкрає, ой річка, ой ріка!"* [2, 239].

Наталя Забіла просто, дохідливо, з великою зацікавленістю розповідала дітям про речі дуже важливі, вселюдські духовні цінності та пріоритети, що залишаються незмінними у всі часи. Так, у циклі віршованих оповідань "Ясочина книжка" Наталя Забіла показує формування важливих рис характеру дитини, яка живо сприймає великий та дивовижно різноманітний світ, дуже уважно прислуховуючись і придивляючись до нього. Все це письменниця не описує загальними словами, а показує в живій взаємодії Ясочки з реальним життям, всебічно розкриваючи яскравий портрет дівчинки. Дітям дуже подобаються такі твори, адже вони розповідають їм про них самих.

Казки для дошкільників Миколи Трублаїні нагадують народні казки про тварин. Але письменник вводить у них персонажів дітей, чим забезпечує ще міцніший контакт з малечю. У казці "Про дівчинку Наталочку та сріблясту рибку" розповідається про маленьку сріблясту рибку, яку хотів з'їсти великий білий лебідь, та про маленьку дівчинку, яка зарядила цій біді, віддавши свої черевички для спасіння рибки. Казка Миколи Трублаїні у простій формі допомагає усвідомити дитині досить складну духовно-ціннісну властивість особистості – альтруїзм.

Образ "гострого лікаря", зображений у казках Оксани Іваненко ("Чудесна квітка", "Три бажання", "Чарівні зерна"),

справедливо ототожнюють з особою самої письменниці, яка створила його, щоб вустами свого героя сказати дітям: *"Я люблю вас, а щоб ви були щасливі, вам необхідно позбутися таких хвороб, як лінощі, заздрість, зазнайство, зрадливість, боягузтво, чванькуватість!"* [2, 249].

Художні твори Василя Сухомлинського для дітей дошкільного віку, позбавлені прямого дидактизму. Вони спонукають розум і почуття дитини до аналізу вчинків літературних героїв, до відповідних висновків, викликають бажання наслідувати їх або, навпаки, чинити по-іншому. Ця особливість творів для дітей В.О. Сухомлинського – відсутність готових рецептів, спонукає дітей до всього дійти самим. Окремі з них навіть завершуються риторичними запитаннями, або ж таке запитання винесене в заголовок ("*А серце тобі нічого не підказало?*", "*Чи винен м'яч?*").

Левову частку художніх творів для дітей В.О. Сухомлинського займають твори морально-етичного спрямування. В оповіданні "Горбатенька дівчинка" автор піднімає проблему добра і зла, підводить дітей до розуміння того, що тільки любов народжує любов. Читання цього оповідання і наступна морально-етична бесіда за цим твором, безумовно дадуть дітям на все життя гарний приклад співчуття до ближнього, співпереживання і бажання виявити йому підтримку.

Відомо, що найбільш значуще людське почуття, яке робить людину людиною, є совість. Непросто сформувати усвідомлення його сутності в дошкільників. Досягається це поступово, в результаті переживання дитиною різних морально-етичних ситуацій, у яких проявляється її або чиясь совість. А Василь Олександрович у казці "Як Наталя у лисиці хитринку купила" дає дітям уявлення про совість у протиставленні з підступністю, які між собою є не сумісними. Так само в оповіданні "Дідова колиска" педагог формує у дітей поняття "Батьківщина" таким, здавалось би, віддаленим засобом, суто побутовим предметом – дитячою колискою, в якій колись викалисували дідуся сучасного хлопчика. І від думки про єдність поколінь, через збереження пам'яті про предків педагог проводить таке просте, але вагоме і водночас доступне для дитячої свідомості метафоричне узагальнення: *"Наша сучасна колиска – це наше рідне село, рідна хата, мати, батько. Із рідної хати починається для нас наша Батьківщина"* [2, 263].

Цілу низку оповідань і казок В. Сухомлинський присвячує темі філософії життя. Ніби дитячими вустами він ставить запитання, на які дошкільникам допомагають шукати відповіді вихователі, батьки. Наприклад, дівчинці важко збагнути, *як це могло бути, що її колись не було* (оповідання "Як же все це було без мене?") Це є актуальне та вічне запитання в дитячому світі, яке ніяк не можна обійти у спілкуванні з дітьми. Шанобливе ставлення до старших, повага і любов до мами, що завжди було яскравою особливістю нашої національної культури, духовності відзеркалено у творах: "Найгарніша мама", "Іменини", "Казка про Гуску", "Сьома дочка", "Яблуко в осінньому саду" та ін.

Поетичний світ Миколи Вінграновського надзвичайно цікавий, багатий, яскравий, барвистий. Автор умів зазирнути в душу дитини, проїнятися її інтересами, турботами. Його поезія – це справжній кладязь національного духовного смислу. Візьмемо для прикладу поезію "Перша колискова": *"Спи, моя дитино золота, спи, моя тривого кароока, в теплих снах ідуть в поля жита, і зоря над ними йде висока..."*. Поет підбрав дуже ніжні і зворушливі звертання до дитини: "дитино золота", "тривого кароока", "гіллячко голуба". Але разом з тим із поезії випливають і громадянські мотиви, які виражені словами: *"..В тобі не спить хай Україна", бо "вона – для тебе і для світу"* [2, 276].

У Анатолія Костецького є низка поезій, які налаштовують дитину замислитись про все, що її оточує: природу, довкілля, стосунки між людьми. Події, стани, настрої автор зображує, дивлячись на все, що відбувається, через призму дитячого світосприйняття: на прихід весни, яка приносить дива: *"То серед двору із-за снігу раптово визирне трава, то раптом лагідні веснянки засіють цюки та носи чи розцебечуться це зранку птахи на сотні голосів!..."*, і навіть *"Славко — дражнила й задирака! — Наталці проліски приніс!.."*; на те, що все йде не так, як слід, якщо образиш маму, і тому дитина вирішує: *"Піду пробачення попрошу – хай знову стане все хорошим"*; на те, як взимку дитячі руки зігрівають рукавички, які *"теплі тому, що наші ласкаві бабусі і мами влітають тепло своїх рук між нитками"* [2, 290-291]. Щоб допомогти дитині зрозуміти те, що в житті щастя і біль часто йдуть поруч поет згадує сонячного зайчика — поетичне втілення світла та доброї усмішки: *"Вдень у піжмурки по лісу гра з кульбабами, заплітає в тепле листя літо бабині. А під вечір між куцями плаче, стомлений, бо живе один, без мами, зайчик сонячний"* [2, 291-292].

Виховання духовності дітей дошкільного віку відбувається у тісному взаємозв'язку з її емоційним розвитком. Емоційне ставлення дитини до довколишнього світу стає посереднім показником становлення її духовної сфери. Художня література сприяє виникненню в дитини саме емоційного ставлення до дійсності, яка описується в ній. Звичайно, шлях до духовності в кожній людині суто індивідуальний. Але жодний духовно-ціннісний орієнтир не є вродженим, його потрібно прищеплювати дитині. І доречно тут може прислужитися художнє слово української літератури для дітей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко Н. Особливості формування духовних цінностей у старших дошкільників засобами регіональної культурно-історичної спадщини / Н. Бондаренко // Дошкільна освіта. – 2010. – №1(27). – С.75-82.
2. Монке О.С. Українська література для дітей дошкільного віку / О.С. Монке. – Одеса, 2010. – 349 с.
3. Корчак Я. Избранные педагогические произведения / Януш Корчак. – М.: Педагогика, 1979. – 474 с.
4. Сухомлинский В. А. Духовный мир школьника. / В. А. Сухомлинский. – М., 1961. – 223 с.

Подано до редакції 12.10.11